

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Подано методику дослідження когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Розкрито особливості психодіагностичного інструментарію та організації дослідження когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: когнітивний стиль особистості, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, післядипломна педагогічна освіта, методика дослідження когнітивного стилю.

Постановка проблеми

Вступ. Важливим чинником ефективності управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів є їхні індивідуальні відмінності в процесі опрацювання інформації, що надходить з довкілля, які зумовлені особливостями організації когнітивної сфери, насамперед, когнітивним стилем особистості. Це актуалізує необхідність дослідження змісту та специфіку прояву когнітивного стилю управлінців.

Аналіз основних досліджень. В арсеналі психодіагностичних засобів наявність окремих методик дослідження когнітивного стилю особистості загалом (Е. Куулз і Х. Брок [16], М. Холодная [12] та ін.) та його окремі показники (Дж. Тернер [17], Г. Олпорт [14] та ін.).

Водночас, як правило, вони не стандартизовані на українській вибірці і, тим більше, не враховують специфіку діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів і можливості післядипломної педагогічної освіти в контексті організації відповідного дослідження.

Мета нашої роботи — розробити методику дослідження когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів та апробувати процедуру її застосування в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу

За своєю структурою когнітивний стиль є складним, біполярним особистісним утворенням, яке включає такі *параметри* [12]:

1) *полезалежність / полenezалежність* — рівень психологічної диференціації та характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта;

2) *аналітичність / синтетичність* або, іншими словами, *вузький / широкий діапазон еквівалентності* — індивідуальні відмінності в особливостях орієнтації на схожість та відмінність об'єктів;

3) *вузькість / широта категорії* — різні варіації значення однієї категорії);

4) *ригідний / гнучкий пізнавальний контроль* — ступінь суб'єктивних труднощів у зміні засобів опрацювання інформації в ситуації когнітивного конфлікту);

5) *толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду* — можливість сприйняття вражень, які не відповідають тим, що людина вже має й розцінює як правильні й очевидні;

6) *фокусувальний / сканувальний контроль* — індивідуальні особливості розподілу уваги, які проявляються в ступені широти охопту різних аспектів ситуації, що відображується;

7) *згладжування / загострення* — особливості збереження у пам'яті матеріалу, що запам'ятовується;

8) *імпульсивність / рефлексивність* — індивідуальні відмінності в схильності приймати рішення швидко чи повільно;

9) *конкретна / абстрактна концептуалізація* — ступінь диференціації та інтеграції понять;

10) *когнітивна простота / складність* — ступінь диференціації, зв'язності, інтегрованості та стабільності суб'єктивних конструктів.

Аналіз специфіки професійної діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів [1; 2; 5; 10] свідчить, що найзначущими для ефективності управління є такі характеристики когнітивного стилю, як: 1) поле залежність / полenezалежність; 2) толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду; 3) імпульсивність / рефлексивність; 4) когнітивна простота / складність. Ці характеристики до того ж піддаються корекційному впливу. Акцентування уваги на вивченні саме цих характеристик і було покладено в основу методики дослідження когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Загальну характеристику проявів когнітивного стилю управлінців у контексті прийняття управлінських рішень і взаємодії з підлеглими й іншими учасниками навчально-виховного процесу доцільно, на наш погляд, вивчати за модифікованою О. Бондарчук методикою «Когнітивний стиль» (Е. Куулз і Х. Брок) [1; 16].

Досліджуванним управлінцям дається інструкція описати, за можливості, детально, як вони зазвичай діють у процесі професійної діяльності, зокрема: 1) яким чином приймають важливі рішення в своєму професійному житті; 2) як вони поведуться в ситуації конфлікту; 3) як організують взаємодію з підлеглими й іншими учасниками навчально-виховного процесу.

Опрацювання результатів здійснюється на основі контент-аналізу відповідей за індикаторами когнітивного стилю (табл.).

Таблиця

Індикатори когнітивного стилю (за Е. Куулз і Х. Брок)

Ситуації професійної діяльності	Види когнітивних стилів		
	«Фактологічний»	«Плануючий»	«Креативний»
1	2	3	4
Прийняття рішень	Раціональне обґрунтування фактів, деталей, знань	Структурування і схематизація дій	Визначення нових ідей, підходів і можливостей

Продовження таблиці

1	2	3	4
	Детальний, тривалий аналіз перед прийняттям рішення	Схематичний, швидкий аналіз, плани як контроль над ситуацією	Інтуїтивний, швидкісний аналіз
	Аналітичні навички	Організаторські навички	Сильна уява, відкрите мислення
Ситуації взаємодії	Віддає перевагу негативному зворотному зв'язку, вказівкам на недоліки	Орієнтований як на негативний, так і позитивний зворотний зв'язок	Віддає перевагу позитивному зворотному зв'язку
	Надто прямолінійний, орієнтований на впровадження власних ідей	Вимогливий до себе і до інших, занадто контролерський	Імпульсивний, відкритий для діалогу
Розв'язання конфліктів	Раціональний, прямий шлях	Раціональний, дипломатичний шлях	Головним чином, емоційний шлях
	Раціональна, логічна аргументація	Швидкі, компромісні рішення	Асертивний, іноді навіть провокаційний шлях

Додаткову, уточнювальну інформацію щодо окремих параметрів когнітивного стилю управлінців можна одержати за допомогою авторської методики «Уявлення керівників ЗНЗ щодо значущості показників когнітивного стилю» [2].

Керівникам пропонується оцінити від 0 до 6 балів ступінь важливості для забезпечення успіху їхнього життєвого шляху як керівника ЗНЗ таких полярних характеристик особистості:

1) уміння самостійно приймати рішення і брати на себе відповідальність, навіть якщо це суперечить думкам довколишніх — у прийнятті рішення орієнтація на думки інших, навіть за рахунок необхідності поступитися своєю думкою;

2) зважування всіх альтернатив до прийняття рішення — швидке обирання певного рішення з декількох варіантів.

3) здатність змінювати засвоєний спосіб розв'язання завдання за різних умов — абсолютне виключення почуттів та інтуїції на користь логіки як джерела інформації;

4) багатоваріативне оцінювання будь-якого явища або людини залежно від обставин — наявність особистої системи оцінювання абиякого явища або людини за певними критеріями, незалежно від обставин;

5) готовність до сприйняття нових фактів, що суперечать наявним знанням і навичкам з оцінювання будь-яких фактів, спираючись лише на власний життєвий досвід;

6) уміння оцінювати абияку ситуацію, розподіляючи увагу на всі її об'єкти — швидке оцінювання ситуації, беручи до уваги лише ті її характеристики, що є найвиразнішими;

7) гнучкість, свобода мислення від безпосередніх властивостей ситуації — використання перевічених часом і власним досвідом відповідей на будь-яку ситуацію;

8) здатність зберігати в пам'яті всі специфічні деталі того, що запам'ятовується, — зберігання в пам'яті матеріалу в цілому, в спрощеному вигляді.

Для опрацювання результатів підраховується загальна кількість балів. Чим вищий результат, тим більш значущим є розвиток позитивного полюсу за всіма параметрами когнітивного стилю.

На підставі порівняння кількості балів за кожним пунктом визначається значущість таких характеристик когнітивного стилю:

- 1) полезалежність / полenezалежність;
- 2) імпульсивність / рефлексивність;
- 3) гнучкість / ригідність пізнавального контролю;
- 4) когнітивна простота / складність;
- 5) толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду;
- 6) фокусувальний / сканувальний контроль;
- 7) конкретна / абстрактна концептуалізація;
- 8) згладжування / загострювання.

Когнітивну складність особистості у міжособистісних стосунках можна дослідити за відповідною методикою А. Шмельова [13].

Досліджуванам дається така інструкція: для кожного з 11 прикметників, що наведені нижче, підібрати (за можливості) 2 найближчих за смыслом і 3 найдалших з 10 прикметників, що залишилися.

Прикметники: добрий, вольовий, корисливий, товариський, лінивий, довірливий, байдужий, терплячий, тонкий, тривожний, мстивий.

Для опрацювання результатів підраховується кількість виконаних завдань, яка співвідноситься з показником когнітивної складності:

- 1–3 виконаних завдань – низький рівень когнітивної складності;
- 4–7 — середній рівень когнітивної складності;
- 8–10 — високий рівень когнітивної складності.

За потреби аналізуються конструкти, що складають семантичний простір досліджуваного.

Надзвичайно важливе значення для аналізу когнітивного стилю управлінців має визначення *толерантності до невизначеності*. Адже з низькою толерантністю до невизначеності пов'язують когнітивний стиль авторитарної особистості, якій властиві

надмірна повага до влади, некритичне ставлення до подій і людей, високий рівень стереотипності поведінки (Т. Адорно), тенденція сприймати невизначені ситуації як джерело загрози (С. Баднер). Високу толерантність асоціюють із сприйняттям невизначених ситуацій як бажаних (С. Баднер), здатністю до пошуку шляхів розв'язання проблеми навіть у разі неповного уявлення про причини виникнення проблемної ситуації та можливі наслідки прийняття рішення. До того ж висока толерантність пов'язана з гнучкістю мислення, відкритістю новому, здатністю до структурування інформації, контролю над ситуацією, а також із задоволеністю життям загалом [4, 116].

Для дослідження толерантності / інтолерантності до невизначеності пропонується методика «Виявлення толерантності (терпимості) до невизначеності» С. Баднера [9], за якою визначається рівень інтолерантності особистості до 1) новизни; 2) складності; 3) неможливості розв'язання проблеми.

Загальний сумарний рівень інтолерантності визначається у співставленні із середніми значеннями (44–48 балів). Високий результат свідчить про високий ступінь інтолерантності (нетерпимості до невизначеності).

Не менш важливим є визначення *імпульсивності / рефлексивності* керівників освітніх організацій, що проявляється в схильності приймати рішення в умовах існування декількох альтернатив швидко, не аналізуючи всіх можливих варіантів (що характерно для імпульсивних осіб) або в більш повільному темпі, перевіряючи й уточнюючи всі наявні гіпотези (рефлексивні особи). Імпульсивні особи при цьому, як правило, допускають більше помилкових рішень. Рефлексивні особи в силу детального попереднього налізу гіпотез помиляються значно менше.

Дослідження цих показників можна здійснити за *методикою «Порівняння подібних малюнків»* Дж. Кагана [11; 15]. Досліджуваним пропонується два тренувальних, а потім 12 основних листів, на кожному з яких зверху знаходиться зображення знайомого предмета (фігура-еталон), а знизу в два ряди — 8 зображень цього ж предмета, серед яких тільки одне повністю співпадає з фігурою-еталоном.

За інструкцією слід щонайшвидше знайти на кожному малюнку, що розташовані зверху, таку саму картинку, як та, що вгорі, і показати її. Фіксується час кожної відповіді.

Відповіді досліджуваних порівнюються з ключем, підраховується кількість неправильних відповідей та час знаходження відповідей (сума всіх завдань).

Рефлексивні індивідууми знаходяться вище за медіану часу відповіді і нижче за медіану кількості помилок, тоді як імпульсивні індивідууми — нижче за медіану часу відповіді та вище за медіану кількості помилок.

Для уточнення *рівня рефлексивності* керівників ЗНЗ доцільно, на наш погляд, використовувати методику А. Карпова, що складається з 27 питань, кожне з яких оцінюється від 1 до 7 балів (1 — абсолютно неправильно, 2 — неправильно, 3 — скоріше неправильно, 4 — не знаю, 5 — скоріше правильно, 6 — правильно, 7 — цілком правильно) [6].

Сума отриманих балів переводиться в стени, за якими визначаються рівні розвитку рефлексивності: 7 і більше стенів свідчать про високо розвинену рефлексивність; результати в діапазоні від 4 до 7 стенів — індикатори середнього рівня рефлексивності. Показники, менші ніж 4 стени, — свідоцтво низького рівня розвитку рефлексивності управлінців, що, зокрема, виявляється у тому, що вони не схильні аналізувати перебіг і

результати своєї роботи, причини негараздів, пояснюючи свої помилки та невдачі у професійній діяльності, як правило, зовнішніми причинами [12]. Високий рівень рефлексивності характеризує певний когнітивний стиль пізнання світу, що сприяє збагаченню ментальних понятійних структур і в цілому є характеристикою інтелектуально зрілої людини. Водночас за інтерпретації результатів слід врахувати, що занадто високий рівень рефлексивності корелює з нейротизмом, ригідністю, розвиненістю психологічних захистів тощо [6; 12].

Методика «Фігури Готтшальдта» спрямована на діагностику такого параметра когнітивного стилю, як *полезалежність / полenezалежність*, що визначає ступінь орієнтації людини на знання та досвід, що має людина, а не на зовнішні орієнтири, якщо вони суперечать її досвіду [12]. Полenezалежні люди більш успішні в інтелектуальній діяльності, менше схильні до різного роду ілюзій сприймання, мають більш структуровану картину світу, ніж полезалежні. Натомість, полезалежні більш товариські, схильні до соціальних контактів, надають перевагу колективному виконанню завдань, засоби виконання яких попередньо вже відомі.

За цією методикою досліджуваним пропонується серед тридцяти замаскованих складних фігур знайти одну з п'яти еталонних простих і указати її. Фіксується загальний час виконання завдання. Після пред'явлення інструкції демонструються приклади з указанням правильних відповідей.

Індекс полenezалежності розраховується за формулою:

$$I = \frac{N}{t},$$

де N — загальна сума балів (тобто число правильно виконаних завдань), а t — час роботи над усім тестом у хвилинах.

Якщо I більше 2,5, то можна робити висновок про виражену полenezалежність; а якщо I менше 2,5, то можна робити висновок про виражену полезалежність. Чим більше правильно виконаних завдань і менше час роботи з тестом, тим більше виражена полenezалежність досліджуваних керівників [7].

Використання зазначених методик дає змогу виявити як кількісні та якісні характеристики когнітивного стилю особистості керівників ЗНЗ, так і окремі його показники, важливі для успішного здійснення управлінської діяльності.

Дослідження особливостей когнітивного стилю особистості керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах післядипломної педагогічної освіти має поєднуватися із спеціальною роботою з управлінцями, спрямованою на усвідомлення та прийняття ними власних індивідуально-психологічних особливостей, а також складання програми розвитку толерантності до невизначеності, рефлексивності, когнітивної складності як базової характеристики когнітивного стилю.

Висновки

Дослідження когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням специфіки їхньої діяльності та можливостей післядипломної педагогічної освіти в організації цього процесу забезпечить корекцію та вдосконалення когнітивного стилю як важливої умови професійного й особистісного зростання управлінців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія / О. І. Бондарчук. — К. : Наук. світ, 2008. — 318 с.
2. Бондарчук О. І. Когнітивний стиль керівників загальноосвітніх навчальних закладів як чинник ефективності їхньої управлінської діяльності: спецкурс для слухачів очно-дистан. форми навчання в системі післядип. пед. освіти / О. І. Бондарчук, Г. В. Соломіна. — К., 2011 — 36 с.
3. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. — изд. 2-е, перераб. и доп. — СПб. : Питер, 2002. — (Серия «Мастера психологии»).
4. Жадан І. В. Толерантність як вимір політичної культури / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. ст. — К. : Ін-т соціальної та політичної психології АПН України, 2003. — Вип. 7 (10). — С. 115–123.
5. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посіб. / Л. М. Карамушка. — К. : Либідь, 2004. — 424 с.
6. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее определения / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 5. — С. 45–56.
7. Методика «Фигуры Готтшальдта» [электронный ресурс]: материал Psylab.info – энциклопедии психодиагностики : Версия 3789. — Сан-Франциско : Фонд Викимедиа, 2013. — Режим доступа : <http://psylab.info/index.php?title>
8. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: учеб. пособие / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. — СПб. : Речь, 2003. — С. 190–208.
9. Психодиагностика толерантности личности ; под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. — М. : Смысл, 2008. — С. 94–97.
10. Соломіна Г. В. Толерантність до невизначеності як показник когнітивного стилю керівників загальноосвітнього навчального закладу / О. І. Бондарчук, Г. В. Соломіна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. — 2011. — Вип. 84. — Т. 1. — С. 47–51. — (Серія «Психологічні науки»)
11. Тест «Сравнение похожих рисунков» [электронный ресурс]: материал Psylab.info – энциклопедии психодиагностики : Версия 5651. — Сан-Франциско : Фонд Викимедиа, 2013. — Режим доступа : <http://psylab.info/index.php?title>
12. Холодная М. А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума / М. А. Холодная. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2004. — 384 с.
13. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А. Г. Шмелев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 156 с.
14. Allport G. W. Pattern and growth in personality / G. W. Allport. — N.Y. : Holt, Rinehart & Winston, 1967. — 593 p.
15. Carretero-Dios H. Role of the Matching Familiar Figures Test-20 in the Analysis of Theoretical Validity of the Reflection-Impulsivity: A Study with Personality / H. Carretero-Dios, M. De los Santos-Roig, G. Buela-Casal // International Journal of Psychological Research. — 2009. — № 2(1). — P. 6–15.

16. Cools E. Development and validation of the Cognitive Style Indicator / E. Cools, H. Van den Broeck // Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied — 2007. — № 3. — P. 185–202.

17. Turner J. C. The socially structured mind / J. C. Turner, P. J. Oakes // C. McGarty, S. A. Haslam. The message of social psychology. — Cambridge, MA : Blackwell, 1997. — P 355–373.

Соломина А. В.

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ КОГНИТИВНОГО СТИЛЯ ЛИЧНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Представлена методика исследования когнитивного стиля руководителей общеобразовательных учебных заведений. Раскрыты особенности психодиагностического инструментария и организации исследования когнитивного стиля руководителей общеобразовательных учебных заведений в условиях последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: когнитивный стиль личности, руководители общеобразовательных учебных заведений, последипломное педагогическое образование, методика исследования когнитивного стиля.

Solomina A. V.

THE METHOD OF RESEARCH OF COGNITIVE STYLE OF PERSONALITY OF MANAGERS OF SECONDARY SCHOOLS

Is given method of research of cognitive style of managers of secondary schools. The features of psychodiagnostic tools and organization of research of cognitive style of managers of secondary schools are exposed in the conditions of postgraduate pedagogical education.

Key words: cognitive styles of personality, educational managers, postgraduate pedagogical education, method of research of cognitive styles.